

Дручек Олена Василівна –

старший викладач кафедри державно-
правових дисциплін ХНУВС

ПИТАННЯ ОБ'ЄКТНО-СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ

Підкреслено необхідність вивчення явища правового нігілізму як феномена сучасного українського суспільства. Проаналізовано його предметну, суб'єктну та об'єктну складові. Запропоновано широке та вузьке розуміння об'єкта правового нігілізму. Уточнено коло суб'єктів (носіїв) правонігілістичного світогляду. Наголошено на необхідності ґрунтового дослідження особливостей правового нігілізму окремих категорій суспільства.

Подчёркнута необходимость изучения правового нигилизма как феномена современного украинского общества. Осуществлён анализ его предметной, объектной и субъектной составляющих. Предложено широкое и узкое понимание объекта правового нигилизма. Уточнен круг субъектов (носителей) правонигилистического мировоззрения. Акцентируется на необходимости основательного исследования особенностей правового нигилизма отдельных категорий общества.

The necessity of study of the phenomenon of legal nihilism is underlined as to the phenomenon of modern Ukrainian society. His subject, subjective and objective constituent is analyzed. The wide understanding of object of legal nihilism is offered. The circle of subjects (transmitters) of the legally nihilistic world view is specified. The necessity of fundamental research of features of legal nihilism is categories of society is marked.

Ключові слова: правовий нігілізм; правонігілістичний світогляд; об'єкт правового нігілізму; суб'єкти правонігілістичного світогляду.

Сучасний етап становлення в Україні правової демократичної держави та громадянського суспільства передбачає оновлення, а подекуди й встановлення нових ідей і принципів, що в сукупності формують рівень правової і демократичної культури. Однак аналіз якісних характеристик стану й тенденцій цього процесу свідчить про аномалії у здійсненні повсякденних соціальних практик, інституціалізацію не правових форм соціальної поведінки. Вади у механізмі практичної реалізації прав і свобод громадян, невиразні межі компетенції органів держави всіх рівнів, постійна конфронтація між гіл-

ками влади, складна криміногенна ситуація – всі ці явища у сукупності, підсилені перманентною соціально-політичною й економічною кризою, дозволяють стверджувати про пореформене пострадянське суспільство як про атипове, тобто про таке, яке не підпадає під жодну з класифікацій [1], а сучасний період трансформації суспільства в Україні визначають як період соціальної аномії.

Саме цим пояснюється потреба детального вивчення процесів, що відбуваються у сфері колективної й індивідуальної правосвідомості, зокрема, процесу поширення правового нігілізму, як явища, що негативно впливає на стан законності та правопорядку, на розвиток позитивно активної особи.

Актуальність вивчення правового нігілізму впливає з тієї обставини, що хоча на сучасному етапі розвитку юридичної науки поняття правового нігілізму посідає своє місце серед інших політико-правових категорій, разом з тим єдиного наукового підходу до розуміння вказаного феномена дотепер ще не вироблено.

Різні аспекти правового нігілізму висвітлювали й аналізували у своїх працях свого часу вітчизняні та зарубіжні правники і філософи. Це: С. С. Алексєєв, М. О. Бердяєв, Ю. І. Гревцов, А. В. Малько, Г. В. Мальцев, М. І. Матузов, О. І. Новіков, В. С. Нерсисянц, П. О. Сорокін, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученко, Г. Ф. Шершеневич та ін. Родоначальниками традицій погляду на нігілізм як філософську категорію були такі представники класичної західної філософії, як Ф. Бекон, Т. Гоббс, І. Кант, А. Камю, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер, О. Шпенглер та ін.

З переходом пострадянського суспільства до трансформаційного стану увага науковців до проблематики правового нігілізму поживляється. Останнім часом з цієї проблематики у науковому світі з'явилися публікації і дисертаційні дослідження А. В. Арбузова, М. А. Бурдоносової, Д. М. Вороненкова, О. В. Волошенюка, В. Д. Волкова, В. П. Горохова, О. Р. Гуліної, О. М. Зрячкіна, Р. Р. Ісмаїлова, І. В. Іщук, Л. Г. Кумикової, Т. В. Лютого, О. В. Макарової, Л. О. Макаренко, Д. Е. Марченко, В. В. Попова, М. В. Сальникова, В. Г. Сафонова, О. С. Радькова, М. Г. Самаріна, В. Б. Ткаченко, М. О. Хазамова, К. Г. Федоренко, В. В. Чернея та ін., в яких із позицій юридичної та філософської науки, в тому чи іншому аспекті, досліджуються проблеми правового нігілізму та пов'язані з ним категорії і явища.

Досить актуальним є вивчення сутності, видів, форм вияву та способів подолання правового нігілізму. Однак усе ще дискусійними або взагалі недостатньо розробленими в загальній теорії держави та права залишаються питання змісту вказаного поняття, особливо суб'єктно-об'єктної його складової.

Мета статті – науково осмислити й проаналізувати суб'єктну (носії, рівні) та об'єктну (об'єкт, предмет оцінювання) складову правового

нігілізму як цілісного, негативного за суттю і формою ідейно-психологічного та правового феномена українського суспільства.

Наукова новизна роботи полягає в акцентуванні уваги на об'єктно-суб'єктному складі правового нігілізму та спробі систематизації існуючих поглядів на те, хто саме є носієм вказаного специфічного умонастрою і відносно чого такі умонастрої виникають.

Як зазначає багато авторів і, зокрема, Г. Тригубенко, М. Бурдоносова, термін нігілізм має дуже широкий діапазон застосування [2, с. 129], і в юридичній науці навіть тепер немає чіткого, однозначного його тлумачення [3, с. 138]. Найчастіше правовий нігілізм трактується як певне, а саме негативне, заперечне ставлення індивіда, частини суспільства чи суспільства у цілому до чинного права чи як певний стан правової свідомості в той чи інший період життя суспільства й держави [4, с. 260]. Енциклопедичне визначення правового нігілізму формулює його як "напрямок політико-правової думки, який відкидає соціальну цінність права і культивує негативне ставлення до нього" [5, с. 42], "крайній прояв правового невігластва, відкидання або ігнорування права, юридичних норм і загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових приписів і традицій" [6, с. 370]. Досить різноманітними за сутністю є основні та коеволюційні дефініції правового нігілізму, представлені в інших джерелах: зокрема, він визначається як "напрямок суспільно-політичної думки" [7, с. 751], "патологія правової свідомості" [8, с. 92], "теорія та практика заперечення права суспільством" [9; с. 414], тощо. Таким чином, у зв'язку з вищезазначеним констатуємо потребу:

- 1) розробити підходи до розуміння поняття правового нігілізму;
- 2) більш повно дослідити зміст цього поняття;
- 3) з'ясувати структурну складову поняття, його суб'єктного й об'єктного елементів зокрема.

Більшість дослідників, трактуючи поняття правового нігілізму неоднозначно, визначає його як антипод правової культури, тобто вживає категорію "ставлення" (найчастіше у формі заперечення, нехтування, байдужості), інакше кажучи, психологічної оцінки певного суб'єкта до певного об'єкта. Отже, слід визначити, хто саме ставиться нігілістично і на що саме таке ставлення проектується.

Питання про об'єкт правонігілістичного ставлення є висхідним і має важливе теоретичне та методологічне значення для правової науки. Від того, наскільки точно визначено об'єкт сприйняття (у нашому випадку – не сприйняття, специфічного чи заперечливого сприйняття) дійсності певним суб'єктом, залежить можливість впливу на його суспільну поведінку.

Заглиблення у проблему визначення об'єкта правового нігілізму потребує, насамперед, уточнення самого поняття "об'єкт". У філософській науці поняття "об'єкт" і "суб'єкт" виступають як дві взаємодіючі протилежності процесу пізнання: "... це категорії, якими позначають

носія певного роду діяльності – суб'єкт, і те, на що спрямовано цю діяльність, те, що підлягає діянню, – об'єкт" [10, с. 669]. Поділяючи думку Ю. Кунєва про те, що дослідник повинен у вихідному пункті мати уявлення про дійсну систему і структуру об'єкта, який він вивчає, і співвідносити з цим уявленням усі існуючі односторонні проекції об'єкта – знання про нього [11, с. 33], спробуємо вивести об'єкт правового нігілізму через розроблені основні й похідні його дефініції. Беручи за основу, що саме заперечується правонігілістичним світоглядом, науковці говорять про : а) рівні правового нігілізму; б) його форми; в) напрями; і навіть г) аспекти. Зрозуміло, що така розпливчастість суджень йде не на користь потребі вивчення й науково обґрунтованого впливу на це не вельми корисне явище. Щоб уніфікувати розуміння сутності і змісту правового нігілізму, пропонуємо ввести в науковий обіг поняття "об'єктно-предметний склад правового нігілізму", маючи на увазі явище, матеріальну чи духовну реальність, з приводу чого виникає специфічний умонастрій, що полягає у запереченні, нехтуванні або байдужому ставленні суб'єкта до вказаного явища.

Аналіз наукової літератури дає нам можливість зробити висновки про надзвичайну строкатість бачення об'єктної сутності правового нігілізму. Усі позиції можна звести до таких груп. Правовий нігілізм виявляється в особливому (негативному, заперечливому, байдужому чи деструктивно-критичному) ставленні суб'єкта до:

- 1) права загалом;
- 2) правових цінностей, у тому числі правових ідей, звичаїв, принципів, традицій;
- 3) юридичних норм як форм вираження права;
- 4) нормативного порядку як такого;
- 5) певного закону чи нормативно-правового акта, його окремої частини, сукупності законів, галузі законодавства;
- 6) стану законності та правопорядку в суспільстві;
- 7) діяльності держави загалом, державних органів чи посадових осіб;
- 8) практики застосування окремих норм права вищезазначеними суб'єктами;
- 9) базових принципів законодавчого регулювання тощо.

На нашу думку, перелічені вище позиції більш доцільно було б віднести до предметного складу правонігілістичного сприйняття об'єктивно існуючої дійсності. Оскільки згідно з філософським вченням, поняття об'єкта є складним, і у процесі практичної та духовної діяльності із світу об'єктів виокремлюється поняття, що позначає певну цілісність, виділену із світу об'єктів, а саме – предмет [10, с. 523]. Отже, із зазначеного вище можна констатувати, по-перше, факт багатоманітності предметного ряду правового нігілізму і, по-друге, необхідність виведення на цій основі нашого бачення об'єкта правового

нігілізму. Зрозуміло, багатоаспектність сутності правового нігілізму означає багатомірність його виявів. Оскільки правовий нігілізм – це явище, яке, по-перше, існує у суспільстві, по-друге, полягає у певних психологічних процесах, носіями яких є індивіди, суспільство у цілому, і, по-третє, пов'язане з правом, то вважаємо за можливе вивести на цій основі таке розуміння поняття об'єкта правового нігілізму: у широкому розумінні – це правова дійсність; у вузькому – теорія та практика правової організації суспільного життя певного суспільства на конкретно-історичному етапі його розвитку.

Невід'ємною частиною характеристики сутності правового нігілізму з теоретико-філософських позицій є з'ясування питання про суб'єктний склад цього явища, тому що й об'єктний склад, ознака суб'єктного складу є досить важливою для розкриття змісту правового нігілізму, особливо в контексті визначення його видів (рівнів). Проте, як і у разі з об'єктом, в юридичній науці дотепер немає чіткої відповіді на питання: хто може бути суб'єктом (носієм) правонігілістичної свідомості? Зрозуміло, що ним є індивід, але на етапі характеристики власників такої свідомості числом більше ніж один, виникають проблеми. Виявляється, що багатоманіття поглядів на означене питання можна звести до таких позицій. Юридичною наукою носіями правового нігілізму визначаються: а) суспільство у цілому; б) частина суспільства; в) певні групи всередині суспільства; г) окремі індивіди.

Водночас наведені позиції є, по-перше, так би мовити, магістральними, видовими, деякі з них передбачають більш дрібну класифікацію, а по-друге, є не зовсім коректними. Викликає критику, передусім, перша позиція в наведеному переліку, оскільки суспільство загалом не може негативно сприймати право чи окремі його правові норми хоча б тому, що право у цілому чи окремі його частини завжди є виразом волі хоча й невеликої, але значної соціальної групи, що перебуває в певний момент при владі [4, с. 265]. Тому, на нашу думку, суб'єктом правового нігілізму суспільство загалом бути не може. Що стосується суб'єктної групи, позначеної нами як частина суспільства, то, визнаючи об'єктивне існування навіть в якісно однорідному суспільстві поняття частина, зауважимо, що останнє може вбирати в себе як кількісну, так і якісну диференціацію. Причому в першому випадку критерієм співвідношення виступають математичні поняття “більше, менше”, а у другому – ціла низка, насамперед, соціологічних показників, що мають суттєве значення для досліджуваного предмета (наприклад, вікові групи, сільські, міські жителі, національність, національні меншини тощо). Досить різноманітне наповнення має категорія “певні групи всередині суспільства”. Зрозуміло, що може йтися насамперед про ті групи, стан правосвідомості яких може суттєво впливати на оцінку рівня поширення правового нігілізму в суспільстві загалом. Отже, досить важливим є виділення в окрему групу:

вищих посадових осіб держави;

посадових осіб, керівників органів державної влади;
представників органів місцевої влади й самоврядування;
державних службовців у цілому;
працівників органів юстиції і правоохоронних органів;
суддів;
представників силових структур;
науковців, передусім юристів;
представників громадських організацій;
керівного складу існуючих політичних партій тощо.

Водночас можна констатувати, що ґрунтовних досліджень особливостей правового нігілізму зазначеного суб'єктного виду українськими науковцями ще не проводилося, хоча ці дослідження вже започатковано російськими колегами [12; 13].

Стосовно правового нігілізму окремо взятого індивіду, то ця категорія, природно, викликає найменше розбіжностей при трактуванні, оскільки ґрунтується на уніфікованому розумінні його як внутрішньо особистісного уявлення суб'єкта про правову дійсність, що має вираження у визнанні практичної неспроможності права [13, с. 10]. Таким чином, ознаки правового нігілізму індивіда виводяться із площини дослідження правової науки і переносяться в площину психології, філософії, соціології.

Отже, ми дійшли таких висновків:

1) сучасний стан розвитку українського суспільства, що характеризується значним рівнем поширення правового нігілізму, детермінує потребу у детальному вивченні цього складного соціального феномена у цілому і його суб'єктно-об'єктного складу зокрема;

2) крім існування досить вагомого наукового доробку українських та зарубіжних дослідників з проблематики нігілізму доводиться констатувати відсутність у науковому обігу поняття "об'єктно-предметний склад правового нігілізму", а також уніфікованого розуміння суб'єктної його складової;

3) на основі аналізу певних джерел і літератури вважаємо за можливе вивести поняття об'єкта правового нігілізму: у широкому розумінні – це правова дійсність; у вузькому – теорія та практика правової організації суспільного життя певного суспільства на конкретно-історичному етапі його розвитку;

4) відповідно до вимоги теоретико-філософської єдності об'єктно-суб'єктного аспекту пізнання певного явища і констатуючи існування прогалини у цілісній картині наукового знання про правовий нігілізм, його поняття, види та суб'єктів (носіїв) правонігілістичної свідомості, пропонуємо вважати такими:

а) певну частину суспільства, а не все суспільство у цілому, як визначається у більшості проаналізованих джерел, оскільки право не може не виражати інтереси жодної з частин суспільства;

б) певні, сформовані за соціологічними критеріями, групи всередині суспільства;

в) окремих індивідів;

5) визнаючи особливо показовим для оцінки стану поширення правового нігілізму в суспільстві рівень його поширення серед представників державних, правоохоронних структур, громадських та політичних організацій, окремих професійних груп, вказуємо на потребу детального дослідження особливостей саме такого суб'єктного виду (рівня) правового нігілізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хазамов М. О. Правовой нигилизм как фактор социальной безопасности России : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. философ. наук : спец. 09.00.11 "Социальная философия" / М. О. Хазамов. – Краснодар, 2006. – 22 с.

2. Тригубенко Г. Термін "нігілізм": історія і сучасність / Г. Тригубенко // Право України. – 2002. – № 9. – С. 129–131.

3. Бурдоносова М. А. Правовий нігілізм: поняття, особливості та етапи становлення / Марина Анатоліївна Бурдоносова // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки; вип. 38. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – С. 138–142.

4. Сирин С. А. Философские и научные основания энциклопедии правового нигилизма / С. А. Сирин // Философский век. Альманах; вып. 27. – Энциклопедия как форма универсального знания : от эпохи Просвещения к эпохе Интернета / отв. ред. Т. В. Артемьева, М. И. Микешин. – СПб.: С.-петер. центр истории идей. – 2004. – 421 с.

5. Юридична енциклопедія : [в 6 т.] / [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.] – К.: Укр. енцикл., 1998 – 2003. – 736 с.: іл.

6. Популярна юридична енциклопедія / [кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (гол.) та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

7. Большая Советская Энциклопедия : [в 30 т.] / [пол. ред. А. М. Прохорова]. – [3-е изд.] – М.: Сов. энцикл., 1974. – . – Т. 17. – 1974.

8. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства : Вопросы и ответы / Протасов В. Н. – М.: Новый юрист, 1999. – 240 с.

9. Поляков А. В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход : курс лекций. – [2-е изд., доп.] / Поляков А. В. – СПб., 2003.

10. Філософський словник [ред. В. І. Шинкорук]. – [2-ге вид., переробл. і доповн.] – К.: Гол. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

11. Кунєв Ю. Об'єкт правознавства : системодіяльний підхід / Ю. Кунєв // Право України. – 2008. – № 3. – С. 32–35.

12. Сафонов В. Г. Правовой нигилизм работников государственного аппарата и пути его преодоления : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений" / Г. В. Сафонов. – М., 2005. – 22 с.

13. Месиков М. А. Правовой нигилизм государственных служащих в современной России : теоретико-правовое исследование : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений" / М. А. Месиков. – М., 2008. – 24 с.